

THE ROLE OF ARABIC VARIATIONS IN THE ECONOMIC TERMINOLOGY OF PASHTU LANGUAGE

Charos Khasanova

Lecturer

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

Navruzbek Tairov

Master's student

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: word formation, acquisition, affixation, composition, terminology.

Received: 28.05.23

Accepted: 30.05.23

Published: 01.06.23

Abstract: This article is devoted to Arabic borrowings in Pashtun economic terminology, primarily the importance of the modern Pashtun language, the study of Pashtun terminology and borrowings, the compatibility of economic terms borrowed from Arabic with Pashtun and Arabic, the issues of word formation through economic assimilation are considered. studied.

PASHTU TILI IQTISODIY TERMINOLOGIYASIDA ARAB O'ZLASHMALARINING O'RNI

Charos Xasanova

O'qituvchi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

Navro'zbek Tohirov

Magistratura talabasi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: so'z yasalishi, o'zlashma, affiksatsiya, kompozitsiya, terminologiya.

Annotatsiya: Ushbu maqola pashtu tili iqtisodiy terminologiyasida arab o'zlashmalariga bag'ishlangan bo'lib, avvalo hozirgi zamon pashtu tilining ahamiyati, Pashtu tilida terminologiya va o'zlashmalarning o'rganilishi, arab tilidan o'zlashgan iqtisodiy terminlarning pashtu tili

bilan mosligi va arabcha iqtisodiy o'zlashmalar orqali so'z yasalishi masalalari o'rganildi.

РОЛЬ АРАБСКИХ ВАРИАЦИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПУШТУ

Чарос Хасанова

Преподаватель

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

Наврўзбек Таиров

студент магистратуры

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: словообразование, приобретение, аффиксация, состав, терминология.

Аннотация: Данная статья посвящена арабским заимствованиям в пуштунской экономической терминологии, в первую очередь важности современного пуштунского языка, изучению пуштунской терминологии и заимствований, сочетаемости заимствованных из арабского языка экономических терминов с пуштунскими и арабскими, рассмотрены вопросы словообразования путем экономических ассимиляций. изучал.

KIRISH

Hozirgi zamon pashtu tiliga jahonning muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan tillardan biri sifatida qaraladi. Mazkur til o'tgan asrda rus va yevropa olimlari tomonidan sezilarli darajada o'rganilgan bo'lsada, hozirgi zamon pashtu tilining o'ziga xos xususiyatlari va grammatik qoidalarini bilib olish uchun juda ko'p miqdorda nazariy va amaliy izlanishlarni talab qilmoqda. Biroq, o'zbek tilida bunday muhim tadqiqotlar, pashtu tili va uning alohida bo'limlarini, shu jumladan uning terminologiyasini o'rganishga bag'ishlangan ishlar juda kam. Biz buning sababini quyidagi fikrlar bilan izohlashimiz mumkin. Pashtu tili O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida yarim asrlardan ko'p vaqt davomida chet tili sifatida o'qitilmoqda. Ilgarilari oliy o'quv yurtlarimizda pashtu tili ta'limi ko'proq rus tilida olib borilgan bo'lsa, hozirgi kunda o'qitish jarayoni ko'proq davlat tili – o'zbek tilida olib borilmoqda. Bu esa, pashtu tili bo'yicha monografik tadqiqotlar, o'quv-metodik manbalarni o'zbek tilida tayyorlash va nashr etish zarurartini tug'dirmoqda.

ASOSIY QISM

Pashtu tili terminologiyasi bo'yicha ham nafaqat o'zbek tilshunosligida, balki jahon tilshunosligida ham yetarlicha ma'lumotlar topish mushkul vazifalardan biridir. Pashtu tilida esa

doktor Bushra Ikramning “پښتو اصطلاحات سازي” (“Pashtu tili terminologiyasi”) va Peshovar universiteti dotsenti Muhammad Ali Dinakhel qalamiga mansub “د اصطلاحات سازۍ نظري” (“Terminlar shakllanishinig nazariy muhokamasi”) nomi ostidagi ilmiy maqolalar bizga ma’lum. Bundan tashqari, Nangahor universiteti professorlari Abdulloh Odil va Omonulloh Vrinning “د اقتصاد اصطلاحات” (Iqtisodiy va tijorat terminlari) nomli inglizcha-pashtucha izohli lug’ati ham mavjud. Pashtu tilida arab o’zlashmalarining o’rni haqida so’z yuritilganda esa, B.Q. Xolidovning “Арабские заимствования в современном литературном языке пушту” (“Zamonaviy pashtu tilida arab o’zlashmalari”) nomli dissertatsiyasini alohida ta’kidlab o’tish joizdir.

Dunyo tillarining hech birisi yo’qki, rivojlanish va o’sish bosqichini tashqi omillar ta’sirisiz bosib o’tgan bo’lsa. Har bir tilning lug’at boyligi shakllanishi uchun avvalambor, tilning ichki imkoniyatlari asosida paydo bo’lgan so’zlar va boshqa tillar bilan bo’lgan o’zaro ta’sir natijasida tilning lug’at boyligiga qabul qilingan so’z va qo’shimchalar, ya’ni o’zlashmalar asos bo’ladi. Bu ushbu tilning boshqa tillar bilan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalarda qay darajada aloqaga kirishganligiga bog’liqdir. Pashtu tilida o’zlashmalar mavzusi bo’yicha to’liqroq ishni amerikalik olim G. Penzning “Western Loanwords in modern Pashto” deb nomlangan maqolasida ko’rishimiz mumkin. Rus olimlaridan K.A. Lebedev, M.G. Aslanov va boshqa afg’onshunos olimlar ancha samarali tadqiqotlar qilishgan. Fan va texnika tarqqiyoti, ijtimoiy hayotning ko’pchilik sohalaridagi yangiliklar mislsiz darajada yangi so’z va terminlar yaratdiki, bular dunyoning qaysi tilida va qaysi xalq tomonidan yaratilgan bo’lishiga qaramay, pashtu tili lug’at tarkibining boyishiga, uning rivojlanishiga sezilarli darajada ta’sir qilib kelmoqda. Kirib kelgan yangi so’z va terminlar pashtu tilining o’z ichki imkoniyatlariga suyangan holda qabul qilindi. Bu leksik birliklardan pashtun xalqi o’zining og’zaki va yozma nutqida faol foydalanib kelmoqda. O’zlashmalarning tilga kirib kelishi har davrda o’ziga xos bo’lgan. Arabcha o’zlashmalarning pashtu tiliga kirib kelishining dastlabki davrlarida og’zaki nutq, og’zaki aloqa muhim o’rin tutgan bo’lsa, keyinchalik yozma manbalar, radio va boshqa ommaviy axborot vositalari nutqi, ayniqsa tarjima va matbuot tili muhim rol o’ynagan. Afg’oniston keyingi yillarda iqtisodiy va madaniy rivojlanayotgan, davlat tiliga ko’plab yevropa va boshqa tillardan o’zlashmalar kirib kelayotgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Arabcha iqtisodiy so’zlarining, nafaqat iqtisodiy so’zlarning balki boshqa sohaga oid so’zlarning ham pashtu tili leksikasiga kirib kelishining asosiy sababi uzoq o’tmishda arablarning hozirgi Afg’oniston hududlaridagi mavqeyi va diniy omillardir.

O’zlashmalarning fonetik moslashuvi. Har bir tilda, albatta, boshqa tillardan kirgan so’zlar mavjud bo’ladi. Pashtu tilida ham arab va boshqa tillardan kirgan so’zlar mavjud, ammo bu so’zlarning deyarli barchasi pashtu tilining grammatik qonuniyatlariga bo’ysunadi. Misol uchun:

Arab tilidagi ا, ه, ح bilan tugagan soʻzlar va infinitivlar pashtu tilida muannas jins shaklida qoʻllaniladi.

Masalan:

1. فرضيه [faraziya]- faraz كوي رهبري خپرنه (faraz tadqiqodga rahbarlik qiladi)
2. تقاضا [taqozo]- talab دېره شوي؟ (Dunyoda nega halol mahsulotlarga talab ortmoqda?)

Shuningdek, ي harfi bilan tugagan arabcha soʻzlar ham muannas shaklda qabul qilingan.

Masalan:

- U yaxshi ruboiy oʻqidi) ده يوه بڼه رفاعي وييلي ده [ruboi]- رفاعي
(men yaxshi bir masnaviy yozdim) ما يوه بڼه مثنوي ليکلي ده [masnavi]- مثنوي

Arab tili undosh harflari bilan tugagan barcha infinitivlar va soʻzlar maʼnaviy jihatdan muannas jinsga mansub boʻlganlaridan tashqari qolgan barchasi muzakkar shaklda ishlatiladi.

Masalan:

- (har bir ishda adolat yaxshi) په هر کار کې اعتدال بڼه دی [etidlol]- اعتدال
(xurofot yomon ishdir). تعصبت بد کار دی [taʼssub]- تعصب

Undosh harflar bilan tugaydigan barcha arabcha sifatlarga pashtu tilida ء suffiksini qoʻshish orqali muannas jinsga aylantiriladi.

Masalan:

- [oqil]- oqil عاقل — عاقله
[fozil]- fozil فاضل — فاضله

ط Arab tilidagi ث — ص harflari oʻrnida pashtu tilida umumiy س harfi talaffuz qilinadi. ط harfi esa ت harfiga aylanadi. Aksariyat hollarda esa ق harfi ک harfiga mos ravishda talaffuz qilinadi. ذ va ظ harflari uchun esa talaffuzda ز harfi qoʻllanilsa, oʻz navbatida ع harfi ا ga oʻzgaradi. Shuni ham aytib oʻtish kerakki, bu turdagi oʻzgarishlarni lahjalarda ham uchratish mumkin.

Masalan: اور soʻzi oʻrniga عور, عالم soʻzi oʻrniga عالم va hokazo.

Agar bitta soʻzda ikki yoki undan ortiq arabcha harflar kelsa, unda u harflar pashtu tilidagi talaffuzi oʻxshash harflar bilan almashadi.

Masalan: مصرع, قميص kabi soʻzlar مسره, كميس kabi koʻrinishlarda yoziladi va talaffuz qilinadi.

Aytish joizki, hozirgi kunda pashtunlar yashaydigan hududlarda yashovchi arablar pashtu tilida gaplashadi.

Arab tilidagi ^h harfi bilan tugovchi masdarlar va boshqa soʻzlarga pashtu tilida گاني va وې suffikslarini qoʻshish orqali koʻplik shakli hosil qilinadi.

Masalan: التجا – التجاگاني – التجاوي اشتها – استهاگاني – استهاوي

Undosh harflar bilan tugaydigan arab infinitivlari va ismlaridan koʻplik shakli hosil qilinganda ularga arab tilida koʻplik shaklini yasashda ishtirok etuvchi ان suffiksi emas, balki pashtu tiliga xos boʻlgan ونه suffiksi qoʻshiladi.

Masalan: علم – علمونه انعام – انعامونه انقلاب – انقلابونه

Oʻzlashmalar ishtirokida soʻz yasalihi. Pashtu tilida soʻz yasalihi dunyo tilshunoslik sohasida uchraydigan affiksatsiya, yarimaffiksatsiya, kompozitsiya, kalkalash kabi deyarli barcha turlari uchraydi. Biroq iqtisodiy oʻzlashmalar orqali soʻz yasalihi haqida gap ketganda, soʻz yasalihi affiksatsiya va kompozitsiya usullari yuqori pogʻonaga koʻtariladi.

Affiksatsiya usuli bilan terminlar hosil qilinishi. Pashtu tilidagi mahsuldor yasovchi qoʻshimchalardan biri bu ي [i] suffiksi boʻlib, u asosan, pashtu tiliga xos boʻlmagan, yaʼni oʻzlashma soʻzlarning ot soʻz turkumiga qoʻshilib, ulardan xoslikni bildiruvchi sifat soʻz turkumini yasaydi. Misol:

	Pashtu tilida	Transkripsiya	Ingliz tilida	Oʻzbek tilida
1.	اقتصادي	[iqtisodi]	economical	iqtisodiy
2.	ارتجاعي	[irtijoyi]	elastic	reaksion
3.	انحصاري	[enxsori]	monopolistic	monopolistik

Kompozitsiya usuli bilan terminlar hosil qilinishi. Kompozitsiya usulida yasalgan soʻzlar ikki mustaqil maʼnoga ega boʻlgan soʻzlardan tashkil topgan boʻladi. Eʼtiborli tomoni shundaki, arab tilidan oʻzlashgan iqtisodiy oʻzlashmalar orqali soʻz yasalganda asosan pashtu tilining feʼl soʻz turkumi va uning noaniq shakli harakat nomi, ot, sifat soʻz turkumiga oid yangi birliklar hosil boʻladi. Bunda koʻpincha yasalmaning ikkita qismidan bittasi pashtucha leksemalardan tashkil topishi mumkin.

Masalan:

	Pushtu tilida	Transkripsiya	Ingliz tilida	Oʻzbek tilida
1.	تخصی کول	[taxsis kavl]	allocation	ajratish
2.	مرکبه ربح	[murakkaba rabx]	compound interest	qoʻshimcha foiz
3.	ثابت لگنبت	[sobit lagesht]	constant cost	doimiy narx
4.	تابع متحول	[tobe mataxavl]	Dependent variable	qaram oʻzgaruvchanlik
5.	مستقیمه اریکه	[mustaqima arika]	direct relation	bevosita aloqa

6.	بنکاره اتحاد	[shkora itixod]	explicit collation	yashirin ittifoq
----	--------------	-----------------	--------------------	------------------

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tishimiz joizki, pashtu tilini, shu jumladan, uning terminologiya sohasini o'rganish hozirgi o'zbek tilshunosligining muhim vazifalaridan biri ekan. Biz ishning yakunidan arab tilidan pashtu tiliga kirib kelgan iqtisodiy terminlarning deyarli barchasi pashtu tilining grammatik qoidalariga amal qilishini keltirib o'tilgan misollar orqali ko'rib chiqdik. Shu bilan birga arab tilidan kirib kelgan ayrim so'zlarning pashtu tilining ta'siri ostida fonetik, orfografik va orfoepik o'zgarishlarga uchragani ham o'z tasdig'ini topgani holda, pashtu tilida tilshunoslikda mavjud bo'lgan so'z yasash usullarining deyarli barchasi mavjud bo'lishiga qaramasdan, arab tilidan o'zlashgan iqtisodiy terminlar orqali so'z yasalganda faqat affiksatsiya va kompozitsiya usullarining sermahsulligi aniqlandi. Bundan tashqari yangi hosil qilingan affiksalar yasalmalar aynan pashtu tiliga xos affikslar yordamida yasaliishi ham pashtu tili so'z yasaliishida uning ichki imkoniyatlarining ta'siri sezilarli darajada ekanligidan dalolat beradi. Kompozitsiya usuli orqali yasalgan yangi so'zlar qismlaridan birining pashtucha til birliklaridan iborat bo'lishi ham yuqoridagi fikrimizni yana bir bora tasdiqladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Adil A., Vreen A. Econpmic-business terms. German-Afghan University Society (DAUG). 2009.
2. Dinakhel M. “د اصطلاحات سازى نظري مباحث” // Bi-Annual Research journal. 2017.
3. Ikram B. پښتو اصطلاحات سازي // Bi-Annual Research journal. 2021.
4. Inomxojayev R. Pashtu tili grammatikasi. – T.: Inovatsion rivojlanish, 2020.
5. Xolidov B.Q. Арабские заимствования в современном литературном языке пушту.
6. Грамматика языка пушту. – Москва, 1956.
7. Пушту-русский словарь. – Москва, 1966.
8. ژکړيا ملاتړ. پي پښتو ژبه د نورو ژبو ويیونه او اصطلاحات. - کابل، ۲۰۱۸.
9. <https://taandnet.net>
10. <https://www.bbc.com>